

ФОРМУВАННЯ ТА РОЛЬ БІЗНЕСОВИХ МЕРЕЖ В АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ СЕКТОРІ

Анотація. Проаналізовано економічний стан агропродовольчого сектору України. Виокремлено проблеми зміцнення співпраці в агропродовольчому секторі, розглянуто чинники, які традиційно впливають на процес розвитку співпраці в аграрному секторі та формування і роль ефективних бізнесових мереж. Обґрунтовано конкурентну потужність і цінність бізнесових мереж в різних секторах економіки, особливо територіально обкреслених, тобто кластерів.

Ключові слова: агропромисловий сектор, кластер, кластерні формування, бізнес-структури, бізнесові мережі, глобалізація, агропродовольчий кластер.

Summary. Economic position is analysed agrofood to the sector of Ukraine. The problems of strengthening of collaboration are distinguished in an agrofood sector, considered factors that traditionally influence on the process of development of collaboration in an agrarian sector and to forming and role of effective business networks. Competition power and value of business networks are reasonable in the different sectors of economy, especially territorial outlined, id est clusters.

Key words: agroindustrial sector, cluster, cluster forming, businesses, business networks, globalization, agrofood cluster.

DOI : 10.33783/1977-4167-2020-48-2-41-46

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку агропромисловий сектор України є однією з найважливіших ланок економічних систем більшості країн світу з ринковою економікою. В умовах ринкового середовища, для якого характерні коливання макроекономічних показників у країні та періодичні фінансові кризи, вітчизняні формування знаходяться в постійному пошуку нових форм організації своєї виробничої та комерційної діяльності. Сьогоднішній економічний стан агропромислового комплексу зумовлює прагнення підприємств задовольнити дефіцит фінансових ресурсів шляхом інтеграції виробництва та об'єднання капіталів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним питанням створення мережових форм взаємодії бізнесу та територіально-виробничих систем кластерного типу присвячена велика кількість публікацій в сучасній літературі, однак більшість цих публікацій стосується дослідження проблем створення індустріальних кластерів та науково-технічних мережових бізнес-структур; значно менша кількість робіт присвячена питанням створення і розвитку агропромислових кластерів [1]. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з процесами

ролі кластерів та інших бізнесових мереж в сучасних умовах глобалізації, знайшли відображення в працях О. Богми, Д. Крісанова, А. Мокія, С. Мочерного, Ю. Пахомова, В. Савченка, Г. Семінова, С. Соколенка та інших. Цій проблематиці присвячено також дослідження багатьох авторів близького та далекого зарубіжжя, зокрема: Т. Адебойе, К. Надві, М. Пиоре, М. Портера, В. Прайса, К. Сейбела, П. Хазеля, Г. Хасаева та інших.

Мета статті — визначити роль кластерізації та інших бізнесових мереж сучасного агропромислового виробництва в адаптації національних агропродовольчих систем до викликів глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи тенденції розвитку інтегрованих форм господарювання в агропромисловому комплексі регіонів, можна визначити, що особливої актуальності набувають питання, які відображають вплив різних форм і типів інтеграції на економічне зростання, стійкість економічного розвитку, конкурентоспроможність продукції галузей АПК, інвестиційну привабливість сектору і регіону в цілому. В свою чергу, якщо розглядати еволюцію розвитку різноманітних інтегрованих структур в АПК та оцінювати їх ефективність, слід особливу

© Л. Л. Кірова, Л. І. Міхов, 2020

Бібліографія ДСТУ 8302:2015:

Кірова Л. Л., Міхов Л. І. Формування та роль бізнесових мереж в агропродовольчому секторі. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2020. № 2 (48). С. 41–46.

References (APA):

Kirova, L. L., Mikhov, L. I. (2020). *Formuvannia ta rol biznesovykh merezh v ahroprodovolchomu sektori* [Formation and role of business networks in the agricultural sector]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 2 (48), 41–46 (in Ukr.).

увагу приділити організації кластерних формувань, показати фактори, що визначають ефективність їх функціонування, особливості становлення мережових бізнес-структур в АПК конкретних регіонів.

В економічній літературі з роками підвищується увага до мережових форм територіально-виробничих комплексів — кластерів та поширюється впевненість, що здатність підприємств конкурувати безпосередньо визначається їх спроможністю співпрацювати з іншими підприємствами в рамках кластерів [1]. Деякі дослідники вважають, що підприємства в сучасних умовах мають бути ініціаторами співробітництва з іншими компаніями для того, щоб бути ефективним конкурентом для них, але співробітництво між ними не повинно бути обмеженим. Тому часто діяльність, що пов'язана зі співробітництвом між фірмами та місцевими бізнесовими, громадськими і владними інституціями підтримки, необхідна для того, щоб адекватно відповідати викликам конкуренції, що посилюється як на внутрішньому, так і на міжнародних ринках [2].

Узагальнення літературних джерел та дослідження сучасних особливостей формування територіально-виробничих комплексів мережового типу в АПК дозволили удосконалити поняття «агропродовольчий кластер» [2], котрий розглядається нами як заснована на співпраці інноваційно спрямована, територіально локалізована, міжгалузева інтегрована структура з елементами мережової організації, яка сформована

на базі сільськогосподарського виробництва і включає різні сфери АПК, що входять в ринковий ланцюжок створення доданої вартості, а також обслуговуючі, інфраструктурні організації та національні і локальні інституції підтримки сільгоспвиробників.

Перед лицем змін, що відбуваються, і викликів в аграрному секторі розробляється і реалізується велика кількість різних стратегій співпраці і формування нових бізнесових структур.

Однією з найбільш ефективних стратегій такого роду є створення особливого типу бізнесової мережі — кластера. Хоча існування цього особливого типу бізнесових мереж в дослідницьких роботах можна прослідкувати в історії економічної науки за набагато віддалений період часу, але тільки останніми 15–17 роками створення кластерів почало широко признаватися як ефективна стратегія економічного розвитку.

Взаємозв'язок рушійних чинників і специфічних типів бізнесових мереж. Не всі перераховані вище чинники роблять вплив на формування бізнесових мереж в одному і тому ж напрямі і з однаковою силою. На рис. 1 наведена комбінація рушійних чинників у взаємозв'язку зі специфічними типами бізнесових мереж.

Окрім специфічних характеристик продукту і сектору, які роблять стимулюючий вплив на посилення співпраці в агропродовольчому секторі, на створення бізнесових мереж роблять вплив інші чинники, але цей вплив є різноспрямованим. Так, глобалізація і ринкова дерегуляція в комбінації з

Рис. 1. Взаємозв'язок рушійних чинників створення кластерів і типів бізнесових мереж в АПК [1; 2]

характеристиками аграрного продукту і сектору зумовлюють формування горизонтальних мережевих агропромислових структур у виді провідних фірм-інтеграторів, оточених мережею поставальників, які виходять за межі однієї країни і можуть охопити декілька країн [3]. У той же час необхідність забезпечення продовольчої безпеки посилює потребу в дієвому контролі за якістю продукції за усім ланцюгом доданої вартості, що активізує процеси вертикальної інтеграції.

У агропродовольчому секторі проблеми зміцнення співпраці стають навіть важливішими, ніж в інших секторах економіки, оскільки сьогодні цей єдиний ланцюжок в одній країні, що складається з різних бізнесових одиниць: «виробник сільськогосподарської сировини — переробник — торговець (експортер)», конкурує з подібними ланцюжками інших країн, а не з окремими бізнесовими одиницями [3].

В умовах цього мінливого оточення агропродовольчі компанії, які є в основному малими і середніми підприємствами (МСП), через їх невеликі розміри виявляються часто нездібними бути адаптивними, гнучкими, відповідати сучасним викликам глобалізації, внаслідок чого вони втрачають конкурентоспроможність. Формування бізнесових мереж стає могутнім засобом подолання недоліку розмірів МСП і перетворення їх в компанії, що процвітають навіть при більш конкурентному ринковому оточенні. За допомогою формування бізнесових мереж окремі МСП можуть, не дивлячись на їх малі розміри, покращувати свої конкурентні позиції.

Визнання соціальної і економічної важливості аграрного сектору, а також розширення конкуренції до глобального рівня примушують уряди різних країн підтримувати агропромислові міжсекторні мережі (кластери) в прагненні забезпечити їх конкурентоспроможність. У свою чергу, державна підтримка розвитку аграрного сектору та виникнення конкурентних переваг кластерної форми інтеграції стимулюють до включення вертикальних ланцюгів у кластери [1; 2].

Недивлячись на те, що термін «кластер» все частіше використовується в економічній літературі вітчизняних і зарубіжних авторів, його загальноновизнаної і строгої дефініції досі не вироблено. В загальних рисах кластер може бути визначений як територіально-виробнича система, що є групою фірм і супутніх інституцій (навчальних закладів, дослідницьких центрів тощо), пов'язаних з ринком специфічного товару або послуги і розміщених на конкретній території.

Для більш точного визначення практичних питань впровадження кластерної моделі розвитку сектору МСП взагалі і в агропродовольчій системі зокрема необхідно усвідомити, що являє собою кластер як тип бізнесової мережі.

Не тільки точного і загальноновизнаного поняття, але, щонайменше, сукупності принципів для визначення контуру категорії «кластер» в науковій літературі поки що не з'явилося [4]. Пояснення цьому — в багатовимірній природі і нечіткому характері кластерів, що створює проблеми в теоретичному і емпіричному тлумаченні цієї категорії, а також в методології її дослідження.

Родоначальник теорії кластерів М. Портер стверджував, що існує чотири причини, що породжують кластер: історичні обставини, географічні обставини (певні галузі завжди розташовуються на певному місці), інновації і випадок [5]. Кластери засновані на комплексі взаємин між залученими в нього партнерами. Ці взаємини можуть бути побудовані на загальних або зв'язаних продуктах (послугах), виробничих і розподільних процесах, базових технологіях, необхідних ресурсах, логістиці, послугах освіти, перепідготовки кадрів і послугах аутсорсингової підтримки.

На наш погляд, кластери є продуктом інтегрованої і квазіінтегрованої взаємодії і мають багато позитивних рис, властивих цим видам співпраці. Разом з тим кластери — декілька інша система, не характерна для агропромислового виробництва країн колишнього СРСР, де традиційно превалювали у структурі АПК вертикально інтегровані структури (див. табл. 1).

Бізнесові мережі включають організації і підприємства, що співпрацюють і працюють разом. Вони утворюються в результаті усвідомлення керівниками окремих підприємств, що функціонувати самостійно є недостатнім, щоб досягти бажаних цілей. Бізнесові мережі, такі як кооперативи, асоціації виробників й інші організаційні форми співпраці, традиційно грали важливу роль в сільському господарстві і виникали, як правило, еволюційно. Проте могутні комунікаційні можливості, що надаються інформаційно-комп'ютерними технологіями (ІКТ), і розповсюдження сучасної практики партнерства бізнесу, владі і громадськості додають нову якість бізнес-мережам і таким територіально-виробничим комплексам, як кластери [4].

У теперішній час багато учених-економістів і політичні діячі, що формують економічну політику в своїх країнах, звертають увагу на конкурентну потужність і цінність бізнесових мереж в різних секторах економіки, особливо територіально обкреслених, тобто кластерів. Останнім часом активніше висловлюється думка, що необхідно кластерноорієнтовану стратегію застосовувати для розвитку агропродовольчого сектору [6], а також розвитку сільських територій [6]. Для цього слід визначити чинники, які сприяють або перешкоджають застосуванню концепції формування бізнесових мереж і кластеризації перш за все в аграрному секторі.

Подібності та відмінності традиційних вертикально інтегрованих структур і бізнесових мереж кластерного типу (власні дослідження)

Характеристики	Вертикально інтегровані структури	Бізнесові мережі кластерного типу
Організація виробництва	Жорстка спеціалізація, масове виробництво, стандартизована продукція	Гнучка спеціалізація, інноваційний підхід до організації виробництва
Оргструктура управління	Централізація, корпоративна взаємодія	Централізована координація за узгодженими напрямками дії автономних одиниць
Структура конкуренції	Жорстка конкуренція на зовнішніх і внутрішньому ринках	Співробітництво і конкуренція на обмеженій території
Територіальне розташування	Залежно від галузі: в одному або декількох регіонах (країнах)	На обмеженій території
Специфіка ринку праці	Низька мобільність робочої сили зі спеціальною професійною підготовкою	Висока мобільність робочої сили, гнучка система професійної перепідготовки
Оцінка результатів діяльності	За окремими галузями, що вертикально інтегровані	За сукупністю галузей, що входять до кластеру
Державне регулювання	Галузевий принцип регулювання діяльності	Галузево-територіальний принцип регулювання діяльності
Механізми взаємодії	Формальні	Формальні і неформальні (обмін досвідом, навичками, технологіями)

Чинники, що впливають на створення бізнесових мереж в аграрному секторі, розділені на внутрішні, залежні від специфічних рис галузі, і зовнішні, які обумовлені умовами оточення бізнесу.

Внутрішні чинники. Виокремлюються два основні внутрішні чинники, які традиційно впливають на процес розвитку співпраці в аграрному секторі. Перший з них — специфічні властивості аграрної продукції, другий — структура аграрного сектору.

Інший внутрішній чинник має відношення до специфічних характеристик самого сектору, зокрема, фактично, що більшість аграрної продукції вирощується в одній місцевості (сільській), а споживається в іншій (переважно міській). Як результат, дії великої кількості господарських одиниць, зв'язаних в ланцюг постачань «від ферми — до виделки» (таких як: фермерів, постачальників ресурсів, постачальницьких і збутових кооперативів, сховищ, транспортних підприємств, оптових і роздрібних торгових підприємств, експортерів і, нарешті, споживачів), мають бути синхронізовані. Ще одна додаткова характеристика сектору — це асиметрія в ринковій владі між суб'єктами господарювання в агропромисловому комплексі через різну структуру конкуренції в різних сферах АПК [7].

Зовнішні чинники. Одним з найбільш важливих зовнішніх чинників є глобалізація, що супроводжується дерегуляцією ринків, дія якого генерує сильнішу конкуренцію. Існування глобальних компаній і глобальних ринків остаточно змінило оточення бізнесу і стратегії компаній. Успіх на ринку тепер не вимірюється національними мірилами, а швидше міжнародними найвищими досягненнями. В агропродовольчому секторі глобалізація і дерегуляція ринків призвели до консолідації у всіх сферах, проте особливо — в

роздрібній торгівлі. Як результат, глобальні роздрібні торговці підвищили і посилили свої вимоги не тільки в кількісних і якісних параметрах продукції, але і в параметрах організації логістичного процесу [7].

Інший важливий чинник пов'язаний з державною політикою — як специфічною аграрною політикою, так і більш загальною, тобто економічною і соціальною політикою. Особливо цей чинник виявився в Європейському Союзі, де аграрна політика в минулі роки була розроблена так, щоб прискорити і підтримати співпрацю в секторі. У теперішній час, не дивлячись на той факт, що аграрний сектор об'єднаної Європи скорочується, представники публічної влади більшості країн-членів ЄС визнають збільшену соціальну значущість цього сектору [8]. Соціальна значущість сектору витікає з того факту, що для багатьох регіонів в аграрних ареалах сільськогосподарська діяльність, будучи основною сферою економічної діяльності, підтримує життєздатність регіональної економіки і утримує жителів у сільській місцевості. В результаті у багатьох випадках аграрна політика не розглядається як ізольована політика, а швидше сприймається як більш загальна політика стимулювання розвитку окремих регіонів і країни в цілому [8].

Таким чином, в науковому «обігу» існує, як мінімум, три концептуальні підходи до з'ясування чинників і умов конкурентоспроможності кластерів, порівняльні характеристики яких наведені в табл. 2 [9].

Для того щоб вибрати концепцію, що дозволяє зрозуміти, як повинні розвиватися аграрно-продовольчі кластери в країнах з ринковою економікою, що розвивається, необхідно перш за все з'ясувати, чим кластери в цих країнах можуть

Порівняння різних концепцій, використовуваних для визначення чинників конкурентоспроможності кластерів (власні дослідження)

Характеристики	Концепції (автори)		
	Модель «Даймонд» (М. Портер)	Гнучка спеціалізація (М. Піоре, К. Сейбел)	Колективна ефективність (Х. Шмітт)
Визначення кластера	Група взаємно зв'язаних фірм і інституцій у специфічній сфері діяльності, розташованих на специфічній території.	Район зосередження більш менш рівних за розмірами малих підприємств, зв'язаних складною мережею конкуренції і співпраці.	Група виробників, що роблять подібні продукти, які розташовані в територіальній близькості один до одного.
Ключові компоненти (чинники)	Стратегія фірми, структура і суперництво. Стан ресурсів. Стан попиту. Наявність пов'язаних і супутніх галузей.	Гнучкість. Економія на масштабах. Інновації. Диференціація продукції.	Екстерналії. Сумісні дії.
Цілі/фокусування на перспективу	Створення вартості/Динамічний та цілісний розвиток усього кластеру.	Створення вартості/Динамічний розвиток окремих учасників кластера.	Перевага за витратами. Зниження ризику/ Розвиток окремих учасників у короткостроковому періоді.

відрізнятися від подібних територіально-виробничих комплексів у розвинених країнах і чи потрібні різні концепції для дослідження кластерів в цих країнах [9].

Висновки. Так, глобалізація і ринкова дерегуляція в комбінації з характеристиками аграрного продукту і сектору зумовлюють формування горизонтальних мережевих агропромислових структур у виді провідних фірм-інтеграторів, оточених мережею постачальників, які виходять за межі однієї країни. У той же час необхідність забезпечення продовольчої безпеки посилює потребу в дієвому контролі за якістю продукції за усім ланцюгом доданої вартості, що активізує процеси вертикальної інтеграції. У свою чергу, державна політика розвитку аграрного сектору стимулює входження вертикальних ланцюгів у кластери.

На основі проведеного дослідження уточнено поняття агропромислового кластера як заснованої на співпраці інноваційно-спрямованої, територіально-локалізованої, міжгалузевої інтегрованої структури з елементами мережевої організації, яка сформована на базі сільськогосподарського виробництва і включає різні сфери АПК, що входять в ринковий ланцюжок створення доданої вартості, а також обслуговуючі, інфраструктурні організації та національні і локальні інституції підтримки сільгоспвиробників.

Література

1. Загвойська Л. Д. Кластери як інструмент екологізації регіональної економіки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 5 (109). С. 35–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_5_7.
2. Кластери в економіці України : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. П. Войнаренка. Хмельницький : ХНУ, ФОП Мельник А. А., 2014. 1085 с.
3. Булуй О. Г. Кластерні форми організації виробництва в аграрному секторі. *Кооперативні читання: 2018 рік: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 1 черв. 2018 р.* Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 135–140.
4. Степанова Т. А., Квілінський О. С. Кластеризація як спосіб підвищення стійкості суб'єктів малого бізнесу. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 1. С. 150–158.
5. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 3–15.
6. Кропивко М. Ф., Ковальова О. В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 18–30.
7. Ніценко В. С. Методологічні підходи до класифікації вертикально-інтегрованих структур в АПК. *Вісник ХНАУ. Сер.: Економічні науки*. 2013. № 7. С. 171–180.
8. Одінцов О. М. Формування передумов кластерної організації агропромислового виробництва : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 «Екон. та управ. національним господарством» / Ін-т аграрної економіки. Київ, 2016. 40 с.
9. Збарський В. К., Грибова Д. В. Малі форми господарювання як середовище формування середнього класу на селі. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019, № 3. С. 198–206. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_3_25.

References

1. Zahvoyska, L. D. (2014). *Klastery yak instrument ekolohizatsii rehionalnoi ekonomiky* [Clusters as a tool for greening the regional economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 5 (109), 38. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_5_7.
2. Voinarenko, M. P. (ed.) (2014). *Klastery v ekonomitsi Ukrainy* [Clusters in the economy of Ukraine]. Khmelnytskyj, Melnyk Publ., 1085 p.
3. Bului, O. H. (2018). *Klasterni formy orhanizatsii vyrobnytstva v ahrarnomu sektori* [Cluster forms of organization of production in agricultural sector]. *Cooperative readings: 2018: materials All-Ukrainian. scientific-practical conf., June 1. 2018*. Zhytomyr : ZhNAEU Publ., 135–140 [in Ukr.].
4. Stepanova, T. A., Kvilinsky, A. S. (2010). *Klasteryzatsiia yak sposib pidvyshchennia stiikosti subiektiv maloho biznesu* [Clustering as the method of the stability increasing of small business subjects]. *Ekonomichnyi Visnyk Donbasu*, 1, 150–158 [in Ukr.].
5. Kropyvko, M. F. (2013). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system* [Increase of the competitiveness and social orientation of agro-industrial production based on the development of cluster systems]. *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 3–15 [in Ukr.].
6. Kropyvko, M. F., Kovalova, O. V. (2018). *Sutnist klastera yak novitnoi merezhevoi orhanizatsii spilnoi diialnosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi* [Essence of the cluster as the latest network organization of joint activities in agro-industrial production]. *Ekonomika APK*, 6, 18–30 [in Ukr.].
7. Nitsenko, V. S. (2013). *Metodolohichni pidkhody do klasyfikatsii vertykalno-intehrovanykh struktur v APK* [Methodological approaches to the classification of vertically integrated structures in the agro-industrial complex]. *Visnyk KNAU. Ser.: Ekonomichni nauky*, 7, 71–180.
8. Odintsov, O. M. (2016). *Formuvannia peredumov klasternoi orhanizatsii ahropromyslovoho vyrobnytstva* [Formation of preconditions for cluster organization of agroindustrial production : abstract PhD of Econ. science] Kyiv, [in Ukr.].
9. Zbarskyi, V. K., Hrybova, D. V. (2019). *Mali formy hospodariuvannia yak seredovyshche formuvannia serednoho klasu na seli* [Small business forms as a medium of formation of the middle class in the countryside]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 3, 198–206. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_3_25.